

Akdağmadeni Çocuk Oyunları: AŞIK OYUNU

Dr. Hasan Avni YÜKSEL

Akdağmadeni ilçe merkezi ve köylerinde oynanan çocuk oyunlarından en fazla dikkati çeken “aşık oyunu”dur.

Geçmişten günümüze ülkemizde olduğu gibi diğer Türk topluluklarında da bilinip oynanan bu oyun ne yazık ki her geçen gün biraz daha unutulmaktadır.

Çocukluğumuzda sıkça oynadığımız bu ve diğer oyunların tespit ve derleme çalışmalarına 1970 yıllarında başlamış ancak yayınlama imkânı bulamamıştık. O günden bugüne bölgemiz çocuk oyunları ile ilgili geniş ve ciddi bir çalışma yapılmadı. Gittikçe kaybolan bu oyunların yazıya geçirilerek belgelenmesi ve ilgilenenlerin hizmetine sunulması düşüncesiyle yaptığımız çalışmayı yayınlama gereğini duyduk*. Aşık oyunu ile ilgili bu çalışmamız belirli bir bölgeyle sınırlı olduğu için tespitlerimiz konu ile ilgili diğer çalışmalardan farklılıklar arz etmektedir.

Aşık oyunu, adını oyun malzemesi olan “aşık” kemiğinden almaktadır. Bu daha çok küçük baş hayvanların ayak kemiklerinden biri olan yassı, diktörtgen şeklinde ufak bir parçadır. Koyun ve keçi aşığı diğer hayvanların aşığına göre daha çok kullanılır. Daha ve koç aşığı iri olduğu için enek olarak tercih edilir. Sağ ayaktan çıkan aşık daha iyidir ve sağ elle atışlarda ele daha iyi gelmektedir. Solaklar ise sol ayaktan çıkan aşıkları

tercih ederler. Büyük baş hayvanların aşıkları çok iri olduğundan oyun için elverişli değildir.

Aşıklar özelliklerine ve oyun esnasındaki düşük şekillerine göre farklı isimler alırlar. Bu isimler köylere göre bazı değişiklikler gösterir. Aşığın dar çukur yanı yukarı olursa buna “al”, “kabak” veya “alçı” denir. Dar-düz yanı yukarı olursa “doğa”, “angi”, “taladı” veya “dokka” denir. Yassı-geniş ve çukur yukarı olursa “çik” veya “aç” adını alır. Geniş-yassı, sırtlı kısım yukarıya gelirse buna da “tok” veya “tök” adı verilir. Aşık nadir olarak da olsa dik düşerse bu düşüş şekline “homo” veya “debeş” adı verilir. Aşık ve aşık oyunu ile ilgili diğer kelime ve kavramlar da şunlardır:

Enek : Oyunda kullanılan baş aşığa denir. Her oyuncunun bir aşığı vardır ve değişik özelliklere sahip olabilmektedir.

Api : Huma ve maka adıyla da bilinen bu aşık, büyük baş hayvanlardan elde edilmektedir, fazla tercih edilmez.

Kitmek: Çizgili aşık oyunlarındaki hileli vuruşlara verilen addır. Bu vuruş kabul edilmez ve yenilenir.

El : Tek bir oyun veya oyunda bir tur.

Yağlı aşık : Taze aşık.

Ölmek(yanmak) : Oyundan safdışı olmak.

Tutamaklı yuma : Ele iyi gelen anaç

aşık.

Solez : Aşığın yapısına göre verilen bir isim. Dar yan taraf aşığın “tok” halinde iken sağında ise “solez”, solunda ise “sagez” ismini alır.

Vızlık : Aşıklar avuca alınarak başka oyuncuyu galeyana getirmek, ona meydan okumak için birbirine sürütülür ki buna “vızlık” denir.

Aşık atmak : Yarışmak, aşık oynamak (Deyim olarak da ülkemizde çok kullanılır.)

Cuk oturmak : Aşığın dik düşmesi (debeş, homo)

Öncülü : Birinci oyuncu.

Sonculu (zıccılı) : Sonuncu oyuncu.

Al(zıl) : Aşık ile oynanan kumarda ve eş seçiminde kazandıran taraf.

Tola(kart) : Aşıkla oynanan kumarda ve ebe seçiminde kaybettiren taraf.

Tekime gel, çekime gel, alık gel, kırık gel: Aşığın düşüş şekline göre verilen diğer isimler: Beş duruş alık, altı duruş alık, on duruş alık, on dört duruş alık(Aşığın düşüş ve duruş şekline göre aldığı diğer isimler-Karadikmen köyü).

Ondurmak(öndürmek) :Yumannın(eneğin) duruş şekline göre yıktığı aşıklar arasındaki uyuşma (örnek: yuma “aç” geldiğinde birkaç aşık da “aç” gelmişse bu duruma ondurma denir.).

Enikli : Hem aşığa, hem de yumaya atıyorum, anlamına gelen bir söz.

Aşıkla ilgili deyim ve terimlerin yanında birtakım şakalar ve benzetmelerde yapılır. Mesela; çok aşık ütene (kazananan) “o kadar aşığı ne yapacaksın, tarhana çorbasına mı katacaksın”

diye şaka yapılır.

Enek olarak kullanılan aşığın diğerlerinden büyüklük ve donatımı yönünden farklılıkları vardır. Bu durum aşık sahiplerinin ilgi ve becerisine göre de değişiklikler gösterir. Bazı oyuncular dik kat çeksin diye enegini değişik renk ve şekillerde boyar. Boyama işinde soğan kabuğu kurum ve toprak boyalar kalıcı olması bakımından tercih edilir. Kırmızı ile boyanmış aşığa “kınalı aşık” denir ve bunun uğur getireceğine inanılır.

Eneğin ağırlığını artırmak ve istenilen şekilde düşmesini sağlamak için boşluk kısmına kurşun dökülür. Eneğin boş(çukur) kısmı bıçak veya biz ile oyularak nemli toprağa yerleştirilir, eritilen kurşun bu açılan çukurlara akıtılır. Bazıları kurşun akıtılan kısmı sert bir keski ile düzeltir, bazıları da bu kurşunlu kısmı katranlar. Katran aşığı hem düzgün bir hale getirir hem de kurşunun oynamasını önler. Ağırlığı artan bu enek diğer aşıkları kolayca devirir veya daha ileriye fırlatır. Hüyükülalan köyünde buna “kurşunlu enek” veya “kurşunba” denmektedir.

Aşık, bir erkek oyunudur. Oyuncu sayısı 2-7 arasında değişir. Daha çok 8-14 yaş arasındaki çocuklar tarafından oynanır. Bununla birlikte bazı köylerde gençlerin ve orta yaşlıların da oynadıkları görülmektedir. Hâlen bazı dağ köylerinde 30-40 yaşlarındaki erkeklerin ceplerinde aşık taşıdıkları ve dam başlarında oynadıkları, bunun yanında zar gibi kullandıkları tespit edilmiştir(Çağlayan köyü).

Aşık oyunu açık ve düz bir alanda oynanır. Yılın her mevsiminde oynamakla birlikte daha çok yaz ve sonbaharda oynanır. Kış aylarında kapalı yer-

lerde (samanlık, dam ve dam altları ile odalarda da oynanabilmektedir. Aşığın çok bulunması sebebiyle kurban bayramı yaz aylarına denk gelirse oyunlar içinde ilk sırayı almaktadır.

Çocukluğumuzda tarafımızdan da oynanan bu oyun artık ilçenin kenar mahallelerinde çok nadir oynanmaktadır. Oyunun yaygın olarak oynandığı yerler ulaşımın güç olduğu, Tv. ve benzeri meşgul edici araçların bulunmadığı fakir dağ köyleri ile hayvancılığın ileri olduğu diğer yerleşim merkezleridir. Bunu çevrede bolca bulunan aşık gibi atık maddelerin imkânsızlıklar sebebiyle oyun aracı olarak değerlendirilmesi şeklinde yorumlamak mümkündür.

Aşık, çevreden toplama yoluyla elde edildiği gibi değiştirme veya satın alma yoluyla da temin edilmektedir. Değiştirme işinde düğme, boncuk, elma, üzüm vs. kullanıldığı gibi enek de kullanılır. Meselâ bir enege özelliğine göre 10-15 aşık verildiği olur.

Aşık, bir oyun olmanın ötesinde birtakım sosyal değerlerin tezahüründe sembol görevi de üstlenmiştir. Bunu geçmişten günümüze değişik Türk topluluklarında sıkça görmekteyiz.** Bizim buradaki tespitlerimiz sadece inceleme yaptığımız çevreye ait olanlardır. Sözgelimi; eskiden düğünlerde oynanan aşık oyunları güreş, cirit gibi ilgi çekermiş. Bu oyunlardaki davranış şekilleri savaş talimlerine, atış yarışmalarına benzetilmekte ve bunlarda savaşçılık ruhu sezilmektedir. İsabetli aşık atan, hedefini şaşırmayan iyi bir nişancıdır ve onun çevrede seçkin bir yeri vardır. Dağ köylerinde aşığın koruyucu, tedavi edici gücü olduğuna inanılmaktadır. Nazar dan korunmak için çocuğun sağ omuzuna aşık dikilir. Ayrıca bunun çocuktaki

kemik gelişimini sağlayacağına inanılır. Yine nazar değmemesi için tahta beşiklerin üst koluna da takılmaktadır. Aynı zamanda bu aşıklar sallandıkça ve birbirine çarptıkça çocuğun dikkatini çekerek onu eğlendirmek gibi bir görevi de üstlenmektedir. Eskiden aşığın boncuk, iğde dalı, iğde çekirdeği ile süs ve nazarlıkların bol ve ucuz olması sebebiyle bunlara gerek görülmediği ve giderek unutulduğu belirtilmektedir. Bazı hastalıkların tedavisinde de aşık koruyucu olarak kullanılmaktadır. Meselâ bunlardan “kurdeşen” diye bilinen dabaz hastalığında öncelikle kurt aşığı, o yoksa diğer hayvanların aşığı omuza takılmakta veya banyo yapılacak suya konmaktadır***. Yine günümüzde gittikçe unutilan aşık ile ilgili âdetlerden biri de kurbanlar paylaşılırken aşık bulunan pay kime rastgelirse ona verilir, burada bir tercih yapılmaz. Yemekte kimin kaşığına gelirse o kişi şanslı sayılır ve aşığı sakladığı gibi şans getirsen diye çocuklara da verebilir, bir mal karşılığı isteyenle değişebilir. Bazı köylerde aşık kemiğinin bulunduğu kısım pay yerine geçmez, o kısım fakirlere pay ile verilir. Kurbanın sevabı daha çok olsun diye bilhassa evde kalmasına dikkat edilir.

Eskiden aşığın mal paylaşımında yazı-tura şeklinde kullanıldığı da tespit yaptığımız bazı yaşlı köylüler tarafından belirtilmiştir. Aşıkla yapılan paylaşım işine “birlik” de denmektedir. Paylaşmalarda bazen aşık üzerine isim de yazılmaktadır. Yine bazı köylerde aşık ile fala bakıldığı da görülmüştür. Niyet edilen şey aşığın bir yüzüne tutulmakta, aşığın o yüzü üst tarafa gelirse istenen şeyin gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Ayrıca aşığın üzerine numaralar yazılmaktadır. Numaralı aşık atışlarında

kaç numaralı yüz üste gelmişse fazla bakan tarafından Kur'an'ın ilgili yeri açılıp okunarak niyete göre yorumlanır(fazla bakan, muska yazan kişiler tarafından).

ÇEŞİTLİ AŞIK OYUNLARI:

Oyuna başlamadan önce çeşitli şekillerde sayılırlar. Bu daha çok eneklerin serkilmesi(atılması) şeklinde olur. Kimin eneği "dokka" gelirse o ilk oyuncu olur(öncülü), sonuncu oyuncuya ise sonculu(öccülü) denir.

Aşık oyunu açık veya kapalı mekân-da oynanışına göre bazı farklılıklar gösterir. Kış günleri seyrek de olsa geniş odalarda toplanan gençler oyunlarında genellikle mal aşığı kullanırlar. Odalarda icra edilen aşık oyunlarında sıra ile atılırlar. Aşığı "dokka" getiren muhtar, "kabak" getiren korucu(sopa atıcı) olur. "Tok" getiren affa uğrar, "aç" getiren suçlu olur ve muhtarın vereceği cezaya çarptırılır. Eğer "aç" getiren sopaya razı olmazsa diğerlerini yemeğe davet eder. Anne-baba buna itiraz etmez, bu evletlarının verdiği bir toy olarak değerlendirilir.

Çevre köylerde değişik şekillerini tespit ettiğimiz aşık oyunlarının en yaygın olanlarından bazılarını Çağlayan köyündeki oynanış şekliyle vermek istiyoruz:

1- ÇİZGİLİ AŞIK OYUNU:

Oyuncu sayısı oyun alanının durumuna göre değişir. Önce bir daire çizilir, aşıklar bu dairenin tam ortasına dikilir. Dairenin karşısına, en az üç metre uzaklıkta bir çizgi çizilir. Oyuncuların enekleri karıştırılır ve hepsi birden yere atılır. Enekten bir tanesi farklı düşerse o kişi öncülü olur(Diyelim ki, beş aşıktan birtanesi "zil", dört tanesi "tök"

konarsa "zil" konan öncülü olur.) Tekrar atış yapılır ve ikinci, üçüncü, dördüncü, vd. seçilir. Birinci gelen atışa başlar(bu sıra ile devam eder). Çizgiden dairedeki dikilen aşıkları vurmaya ve vurulan aşığı daireden çıkarmaya çalışır. Aşık daireden dışarı çıkarsa onu alır.Eneğin bulunduğu yerden aynı şahıs tekrar atış yapar, eğer vuramazsa diğer kişiler sıra ile atış yaparlar. Dairedeki aşığı vurup çıkaran çıkardığı aşığı alır. Dairenin yanından atan kişi her atışta aşığı vurup daireden çıkarırsa hepsini alır. Öncülü payını (gıdasını) almazsa ikinci turda yine öncülü olur. Öncülü, dairede kalan son aşığı alırsa zıccılı(sonuncu) olur, öncülüğü istediği kişiye verir.

2- TALATA OYUNU:

Oyuncu sayısı iki ile altı kişi arasında değişir. Önce düz bir çizgi çizilir, bir çizgi de aşıkların karşısına çizilir. Aşıklar bu çizgi üzerinde sıralanır. Bu çizgiden sıra esası olmaksızın sıralanmış olan aşıklara enekler atılır. Çizgideki aşıklardan birine kimin eneği değerse(talarsa) aşıkların hepsini alır. Eğer enek değdiği aşıkla aynı şekli alırsa sadece devrilip de eneğe benzeyen aşığı alır, enek olduğu yerde kalır. Daha sonra diğer oyuncular da aynı şekilde atışlarını yaparlar. Eğer ilk atışta kimse vuramamışsa baş olan (aşıklara en uzak olan enek) aşıklara eli ile uzanıp hiçbir tarafa destek vermeden aşığı parmakları ile alıp doğrulur. Çizgiye dikilen aşıklar alınıp atan kişinin sadece eneği ile sürülür(atılır). Atış havadan olur. Atarken "haydi eneğim tala" diye eneği öğücü sözler söylenir. Yere atılan aşıklardan enek talarsa hepsini o kişi alır. Eğer enek tök düşerse diğer aşıklara da enek katılır. Enekle aşık aynı şekilde düşerse kaç

tanesi aynı ise o aşıklar alınır. Enek zil, diğer aşıklar tök gelirse, yani hiçbir aşık eneğin düşüşüne uymazsa atış diğer kişilere geçer, atışı o sürdürür.

3- ÇİRTMELİ OYUNU:

Bir daire çizilir, aşıklar içine dizilir, Eneklar uçurulur. Uçarken vuran alır ve bekler. Uçurma işi bitince uzaktan enekle daireye atış yapılır. Enek daireden hem aşığı çıkarır hem de kendisi çıkarsa o aşığı alır, enek kalırsa bir sonraki onu uzağa sürmeye çalışır. Oyun bu şekilde aşıklar bitene kadar devam eder.

KALELİ AŞIK OYUNU:

Önce yumalar(enekler) atılır, kiminki dokka gelirse öncülü o olur. Birden fazla dokka gelirse bunlar kendi aralarında atışı. Sıralama serkme bitene kadar yapılır, dokka getiren sıraya gerer. Sıra tespitinden sonra atışlar başlar. İlk oyuncu birinci atışta aşık çıkarırsa tekrar atış yapar ve bu başarısız olana kadar devam eder. Sonra sıra ikinci oyuncuya gelir. Atış sırasında aşık çizgi kadar devam eder. Sonra sıra ikinci oyuncuya gelir. Atış sırasında çizgi üzerinde kalırsa(su), atan oyuncu isterse diğer oyuncuya serktirir, ancak bu oyuncu da aynı aşığı atmalıdır. İlk oyuncu kaleden atıp aşığı çizgiden çıkarırsa diğer oyuncular sıra için yumalarını yeniden serkerler. Eğer herkes atıp da daireden çıkaramazsa en son kalan(dipli) istediği yerden atma hakkına sahiptir. Yalnız, herkes kaleden attıktan sonra o ilk atışını kullanmazsa birinci tur tamamlandıktan sonra oyun dönerli olur. Oyunun bitişi isteğe bağlıdır.

Atışlarda yumanın sağı tercihi edilir(sağez: eneğin tutumaklı, yani geniş tarafısına denir. Hayvanın sağ arka aya-

ğından elde edilir). Yumanın geniş tarafı tok şeklinde iken sola gelirse o yumaya solez adı verilir.

Kitme atışı yapıldığında farkedenerler buna itiraz ederler. Bu hileli bir vuruştur. Aşıklar yıkıldığı halde çizgiden dışarı çıkmazsa aşıklar tekrar yerlerine dikilir.

5- KALMALI AŞIK OYUNU:

İki veya üç kişi ile oynanan şekilleri de vardır. İki kişi ile oynanan şekli: Oyuna başlamadan önce dokkallı veya dokkasız diye anlaşılır. Yani oyun içinde yuma(enek) dokka geldiği zaman dokka getiren şahıs dizilen aşıklardan birini alır. ya da oyuncular oyuna başlarken oyunun “oynamalı”mı, “oynamasız”mı olacağı hususunda anlaşılır. Eğer oynamalı olursa oyuncu oyun içinde yumasına istediği şekli verme hakkına sahiptir(yani yumanın dar veya geniş tarafının rakibinin bulunduğu yere göre ayarlanmasıdır). Kararlaştırılan oyun “oynamasız” ise yuma düştüğü gibi kalır. Bu şartlar iki veya üç kişilik oyunlarda aynıdır, oyunun içinden sayılmaz, oyunun ön anlaşmalarındandır. Oyun bu anlaşmadan sonra başlar. Ayrıca oyun başlamadan yumalar kontrol edilir.

Oynanış şekli: Yumalar serkilir. Kabak veya dokka gelen üst başa geçer(yani uzağa geçer, bu uzaklık oyuncunun yumasını serker. Yuma dokka gelirse çizgideki aşıklardan birini alır ve kendi yumasını düzeltir. Bu oynamalı bir aşık oyunu ise yumasına istediği şekli verir, oynamasız ise hafifçe bir tarafa yıkar. Bu sefer diğer oyuncu aşıkların dibinden üsttekinin yumasına bakar; onu vurmaya gözü kesiyorsa kendi yuma-

sını onun yumasına atar, vurursa bir aşık alır. Bu şekilde tekrar oyuna devam etme hakkına sahip olur. Eğer üstteki nin yumasını vuramazsa kendi yuması düştüğü yerde kalır. Bu sefer birinci oyuncu isterse onun yumasını atar, isterse dizili aşıklara atar. Çizgideki aşıkları deviremez veya yumayı vuramazsa oyun sırası diğerine geçer. Aşıkların alınışı yumanın düşüş şekline göre olur. Eğer yuma “kabak” gelirse, isterse bütün aşıkları devirsin hiçbirini alamaz(yumanın şekline göre uyuşan aşıkları alır). Eğer aşağıdaki (aşıkların dibindeki) oyuncu, üstteki oyuncunun yumasına atamazsa kendi yumasını aşıkların istediği tarafına bırakabilir. Bu sefer hamle tekrar üsttekine geçer.

Üç kişi ile oynanan şekli: Önce yumalar serkilir. İlk önce dokka veya kabak gelen yuma sahibi üst başa geçer, ikinci serkmede yuması dokka veya kabak gelen oyuncu alt başa, diğeri de ortaya geçer.

Üst baştaki, yumasını serker ve bırakır; dokka gelirse aşıklardan birini alır ve bekler (eğer oyun dokkalı ise).

Alt baştaki serker ve bırakır. Dokka gelirse bir aşık alır, gelmezse öyle bırakır.

Ortadaki her iki tarafa bakar, gözünü kestirdiği istediği yumaya atabilir. Attığında rakibinin yumasını vurursa bir aşık alır ve rakibi o elde safdışı kalır. Vuramazsa yuması düştüğü yerde kalır. İsterse atmayabilir, ortada aşıkların kenarında yumasını serker bırakır. Dokka gelirse bir aşık alır ve bekler(Not: ilk serkmelerde dokka gelirse bir aşık alınır ve beklenir. Diğer serkmelerde dokka gelirse oyuna devam edilir), dok-

ka gelmezse aşık almaz ve bekler. Bu defa oyun hakkı üst başa geçer ve esas oyuna geçilir. Üst baştaki isterse gelir, yumasını aşıkların yakın bir yerine, rakibinin yumasının ise uzağına serkebilir. İsterse “enikli” der ve aşıklarla rakibinin yumasına atar. Hem aşıkları hem yumağı vurursa o oyuncu ölür(yani, oyunda saf dışı kalır). Vuran, hem aşık alır hem de oyuna devam eder. Eğer aşığı vurup yumayı vuramazsa, aşık “onarsa” o aşığı alır, oyuna devam eder. Aşık onmazsa aşığı alamadığı gibi yuması da rakibinin ayağına varmış olur. Hem aşığı vuramaz hem de rakibinin yumasını vuramazsa o yuma düştüğü yerde kalır. Bu defa oyun hakkı diğerine geçer. Bu oyunda öncelikli rakiplerin yumaları öldürülmeye çalışılır.

NOTLAR

* Değerli hocam Prof.Dr. Şükrü Elçin 1983'lü yıllarda aşık oyunu ile ilgili geniş bir tarama çalışmasına girmiş ve konu ile ilgili hazırladığı anket sorularını bana da yollamış, ben de cevaplayarak kendisine göndermiştim. O çalışmasının gerekli yerlerinde benim bölgede oynanan aşık oyunundan birkaç hususa da temas etmiş ve kaynak zikretmişti (“Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla ilgili Âdet ve Ananeler”, III. M.A. T.F.K. Bildirileri, KTB, MİFAD yayınları: 85, Ankara 1987). Hocam, bu kapsamlı çalışmasında oyunun tarih içinde ülkemizde ve Türk topluluklarındaki yerini değişik boyutlarıyla ele almış, oynanış şekline ziyade mahiyetini ve toplum hayatındaki yerini ortaya koymuştur. Bizim bu çalışmamız sadece bir bölgeyi kapsamaktadır.

** Şükrü Elçin, agm.

*** Bu hastalık için kurt aşığı makbuldür. Kurt aşığı zor bulunduğu için aileler bu aşığı gözü gibi korur, saklar, komşulara ödünç verirlerdi. Ailemizde bulunan böyle bir aşığı annem son yıllara kadar saklamıştı. Küçükken bütün kardeşlerime bunu uyguladığını hatırlamaktayım.